

Mida tähendab olla eestlane (Rein Veidemann, 18.12.2018. Kalmetu Põhikoolis Jaan Tõnissoni 150. sünniaastapäeva auks peetud meenutuspäeval)

Iga inimese identiteet, see, kellenä ta end tunneb, kelleks end peab ja kuhu ta kuulub – mis lõpuks määrab ka tema rahvusliku identiteedi – rajaneb piltlikult öeldes kolmel sambal. Need sambad on koht, keel ja usk. Koht ja keel antakse meile ette. Sünnikoht jääb saatma meid kogu elu ning keel on see, milles kõnetavad meid esmalt meie ema ja isa.

Tänapäeval räägitakse mitmikidentiteedist, mis tähendab seda, et mõni neist sammastest on vahetatav või täiendatav. Elukohta võib vahetada ja mitte ainult Eesti piires. Võib koguni elada mõnes teises riigis ja aeg-ajalt Eestis käia – seesugust eluviisi nimetatakse hargmaisuseks. Nii et elad küll hoopis mujal, aga sünni- või kodumaale tuled jõuludeks või jaanipäevaks ja nõnda tunnend end endiselt eestlasena. Oleksid nagu täitnud oma seotuse ühe kindla paigaga.

Kui pärast sõda olid kümned tuhanded eestlased sunnitud jätma oma kodumaa ja neist said pagulased, siis ajapikku muutus see pagulus Välis-Eestiks, kohaks, mis hõlmas erinevaid riike, peamiselt küll Rootsit, Kanadat, Ameerika Ühendriike ja Austraaliat. Aga see koht oli tinglik, nii et Rootsi, Kanada või Austraalia eestlaste puhul pakkus tehnikateadlane ja ajaloolane Walter Rand – ise samuti pagulane – välja mõiste «globaaleestlus» ning lisas juurde «eestluse kui loomingu». Kasutusse on võetud ka sõna «ulgueestlane». Hargmaised eestlased on siis samuti ulgueestlased. Rändavad ringi – noored näiteks eriti Austraalias ja Inglismaal – nagu laevukesed ulgumerel.

Siiski näeme seda, et Eestist eri põhjustel lahkunud eestlased ei moodusta välismaal väga suuri kogukondi. Nad ei ela koondunult nagu vene, itaalia, iiri või hiina emigrandid. Oma kokkusaamise kohad neil küll on, aga me ei saa öelda, et ühel või teisel maal on kompaktnäe Väike-Eesti. Kui eestlased mujal endale juured alla ajavad, leiab aset vältimatu sulandumine kohaliku eluoluga ning kunagist kodu- või päritolumaad jäävad meenutama vanavanemate või enda õmmeldud rahvarõivad, sinimustvalge lipp laual ja enamikul tugeva aktsendiga pursitav järeלטulijate eesti keel. Hea seegi. Eestile endale – sellele väikesele ruumiosale siin ja praegu – on nad aga kadunud isegi juhul, kui nad on säilitanud sünnijärgse kodakondsuse.

Tahangi rõhutada, et kodakondsus on lepinguline suhe riigiga, mitte identiteedi osa. Passi võibki olla kirjutatud «estonian», aga siis tähendab see ikkagi isikut, kes kuulub Eesti-nimelisse riiki.

Niisugune kohavahetus, Eesti jätmise, ei ole muidugi uudne nähtus. XIX sajandist teame omal käel ettevõetud väljarändamist maa saamise eesmärgil: Siberisse, Krimmi, Kaukaasiasse. Needki väljarändajad moodustavad tingliku Välis-Eesti – tõsi küll, nüüdseks hääbumiskursil elavad eestlaste kogukonnad. Muide, Lydia Koidula, abieluga seoses Kroonlinna lahkunud poetess, kirjutas oma kuulsaima, eestlaste rahvushümniks saanud luuletuse «Mu isamaa on minu arm» just kantuna Eestist lahkunud eestlaste koduigatsusest. Sel ajal, aastatel 1867-1868, avaldas Eesti Postimees südantlõhestavaid väljarändajate igatsuskirju.

Kui XX sajandi algul järgnes töö- ja karjääritegemise otsingutes uus ränne Venemaa suurlinnadesse – Peterburi oli 1917. aastal Tallinna järel suuruselt teine eesti linn oma 60 000 eestlasega –, kirjutas Jaan Tõnisson, et eestlased väetavad oma vaimu ja tööga Venemaa avarusi, samal ajal kui neid kibedasti vajatakse kodumaal. Aga kodumaal valitsesid veel tol ajal sakslased ning eestlaste eneseteostusvõimalused olid ahtad.

Niisiis, elukohta puudutavat identiteedisammast saab nihutada. Sellega käib aga üldiselt kaasas ka keelesamba vahetamine – keelevahetus. Piisas isegi sellest, et siirduti maalt linna – ma pean silmas XIX sajandi lõpukümnendeid –, ning eestlased loobusid eesti keelest ja hakkasid suhtlema saksa keeles. Nii kujunesidki nõndanimetatud Kniks-Mariihenid, keda August Kitzberg on naeruvääristanud oma juttudes «Veli Henn» ja «Hennu veli».

Nende kodukootud, saksastunud eestlaste kõrval olid ka pajuvenelased. Viimasel ajal liigub aga meie keskel suur hulk maltsainglasi, kes arvavad, et nad valdavad inglise keelt, aga tegelikult on see üsna üheülbaline suhtlus- või erialakeel. Keele täielik valdamine nii-öelda kultuuri sisenemiseks eeldab selles keeles elamist, aga ka ühele või teisele kirjanduskultuurile omase keele oskamist. Õnneks olid eestlased – XIX sajandi algupoolel veel maarahvas – juba kaks ja pool sajandit hõlmatud protestantismist, mille keskne tees oli, et inimene peab saama oma jumalaga suhelda emakeeles ning kõik pühad tekstid peavad olema tõlgitud kohaliku rahva keelde.

Keelevahetus sõltub sellest, kas üleminek uuele keelele – ja seejärel ka selles keeles mõtlemisele – on prestiižne või mitte. Saksa keel oli XIX sajandi esimese põlvkonna eesti haritlastele peale surutud. Noid oli veel vähe, kuid nende eesmärgid, mille suurust oli vaja valitsejatele tõestada, olid suured. Nii näiteks pidas Friedrich Robert Faehlmann oma kõne eesti muistenditest Õpetatud Eesti Seltsis 1838. aastal saksa keeles. Lydia Jannseni alustas saksakeelsete luuletustega. Mitme ärkamisaja juhtkuju kodune keel oli saksa keel. Koidula traagika oli lisaks veel selles, et mõlemad tema tütreid kaotasid eesti keele saksa ja vene identiteedi kasuks.

Nüüd näeme, kuidas eesti keele kõrval kehtestab end inglise keel, eriti jõuliselt popkultuuris ja teaduskeelena. Osa eesti teadlasi ongi ette võtnud või võtmas keelevahetust, tunnistades, et eestikeelne suhtlemine ühel või teisel erialal on mõttetu, sest napib kolleege ja kogu erialane kirjandus on ingliskeelne. Just äsja võisin lugeda Tartu ülikooli rahvusvaheliste suhete teooria professori Eiki Bergi mõtteavaldust (vaata 11. detsembri Postimehest artiklit «Rahvusülikooli säilimine rahvusvahelistumise kaudu»), et «Eesti esmane probleem ei ole Rail Baltic, tuulepargid, metsaraie ega isegi tselluloositehas. See on inimeste puudus, sest ...» – ja pange nüüd tähele! – «...me oleme väljasurev rahvas».

Mismoodi peaksid kõik eesti inimesed, noored ja vanad, aga eriti noored, sellele reageerima? On ju olemas niisugune asi, nagu isetäituv ennustus. Kui see väide või tõdemus – esitatud küll välisõpetajate ja -õppurite Eestisse kutsumise kontekstis – omaks võtta, siis nii ka läheb.

Siinkohal tulengi identiteedi kolmanda samba, usu juurde. Jah, usutunnistustki võib selle väljenduse või ilmutamise koha pealt vahetada. See tähendab, et ka ususammast pole absoluutne, vaid vahetatav või täiendatav. Pragmatilistel asjaoludel juhtus nii ka XIX sajandi keskel, mil eestlased pöördusid maa saamise lootuses rohkel arvul vene õigeusku, eriti

Lääne- ja Pärnumaal. Nii olen minagi oma Pärnu päritolu tõttu traditsiooni kohaselt ristitud vene õigeusk, kuigi tunnistan luterlust. Venemaal on ortodoksne usk absoluutse ülekaaluga identiteedi nurgakiviks. Luterlus on aga ratsionaalne, mõistuslik usk ja Eestis on kirik riigist lahutatud. Usk ei ole siin avaliku sfääri osa, ehkki kiriklikud rituaalid saadavad ka meie riigipühi.

Usu puhul ei tahagi ma niivõrd rääkida usutunnistusest – see on igaühe enda isiklik otsus, mida ei pruugi avalikult kuulutada. Tahan rääkida hoopis usust usalduse mõistes. Üks tuntumaid teolooge Paul Tillich on öelnud, et usk on see, mis sulle eriliselt korda läheb. Ja see, mis korda läheb, ei ole vahetata. Nii et eestluse peamine nurgakivi on kordaminek – täielik, lausa pühendumuslik hoolimine.

Ja siin tuleme niisuguse sõna või mõiste juurde nagu «eetos». Mina tahan öelda, et eestlane olemine on eetose küsimus. Eetos, nagu on sellest kirjutanud latinist ning antiigiajastu mõtte ja kirjanduse asjatundja, Tartu ülikooli emeriitprofessor Anne Lill, ei tähista inimest kui tervikut kogu tema individuaalsuses ja iseärasustes, vaid tema üht, aga seejuures tuum-osa, mida võime nimetada inimese eetiliseks minaks. Eetos ei ole sünnipärane omadus, vaid omandatakse toimimise käigus. Toimimine on aga ka õppimine, õpetamine, enesekasvatus ja harjutamine. Eetos tähendab niisiis olla kohustatud, kusjuures see kohusetunne peab tõusma sinust endast. Tingimatu ja teadliku valikuna.

Sellega seoses tahan meenutada õnnetult vara elust lahkunud Ilmar Tõnissoni, Jaan Tõnissoni poja eestlusekujutelmast 1930. aastatest. Oma isa jälgedes käies seadis ta rahvusluse eesmärgiks muuta rahvuslus maailmavaate keskkohaks, mis siis solidaarsustunde ja ühtsete kultuuriühenduste kaudu end teostaks nii majanduses kui ka poliitikas. Tõnisson juunior püüdis niimoodi üheks siduda Eestis tema tegutsemisajal domineeriva kultuurirahvusluse ja Carl Robert Jakobsonilt päritud praktilise rahvusluse ideoloogia.

Üks ilmekamaid rahvusluse eesmärgi sõnastusi pärineb aga ajaloolaselt Hans Kruusilt, kelle arvates eestluse mõte on elada eesti kultuuris, kultuuri nimel ja hüvanguks.

Eesti usk ongi siis kultuuriusk. Kultuur aga ei ole ainult kirjandus, muusika, maalimine, tants ja laul. Kultuur on tähistuskord, kõik see, millega me end ümbritseme ja millega suhestume, alates Eestimaast, kus üksnes meie olemine aastatuhandeid elanud ja maad harinud ning suudame seda teha edaspidigi, ning lõpetades keelega, teadmises ja kohustuses, et just eesti keel on see keskkond, kogu meie olemise koda. Eesti keel on meie rahva vereringe. Ja kui meil läheb vaja enese vaimseks rikastamiseks teisi keeli, teisi kultuure – ja vaja neid läheb –, siis ei jäta me oma keelt ega kultuuri, vaid tõlgime kõik teised iseendasse.

Eestlaseks olemise mõte seisneb teadmises ja enesekinnituses, et me ei ole väljasurev rahvas, vaid meil on lootust, mille nimel me elame ning mille määra me iga päev ise kasvatame.